

STRATEGIE EVALUACE VZDĚLÁVÁNÍ VE SVĚTĚ A U NÁS

Miloslava Žáková

Výzkumný ústav pedagogický Praha

Změny, kterými náš vzdělávací systém v posledních letech prochází, vyvolávají nutnost objektivního a spolehlivého hodnocení (evaluace) vzdělávacích aktivit různého druhu a různé úrovně. Liberalizace školství, zejména autonomie škol a pluralita vzdělávacích programů, by bez systematické objektivní evaluace mohla vést ke značným disproporcím ve výkonu žáků a škol, a tím ke stagnaci, či dokonce ke snížení úrovně vzdělávání, což si žádá země, která chce patřit mezi vyspělé, nemůže dovolit. Bez evaluace nelze přijmout ani žádné kvalifikované rozhodnutí o změnách ve vzdělávacím systému.

Ve vyspělých zemích, ve kterých se pluralita vzdělávacích programů uplatňuje již několik desetiletí, se pravidelně uskutečňuje i monitorování úrovně vzdělávání. Zejména v posledních dvaceti letech tento proces pokročil od pouhého popisu jevů k cílevědomému a systematickému shromažďování, analýze, interpretaci a hodnocení informací o průběhu a výsledcích vzdělávání.

V poslední době se evaluace vzdělávání dostala do popředí zájmů i u nás. MŠMT již dvakrát vypsalo grant, který by měl přispět k vytváření koncepce evaluace našeho vzdělávacího systému.

V rámci tohoto grantu se pětičlenný tým pracovníků VÚP pokusil v loňském roce proniknout k podstatě problému a zároveň zjistit, jak se s evaluací vyrovnávají vybrané země v Evropě (V. Británie, Francie, Nizozemí, Švédsko, Španělsko, Německo, Rakousko a Švýcarsko), USA a Kanada.

Záhy jsme zjistili, že přes nesporné úspěchy nejsou ani v těchto zemích problémy evaluace vzdělávání dosud uspokojivě vyřešeny a že se jim neustále věnují týmy odborníků jak v jednotlivých zemích, tak na mezinárodní úrovni. Pokusíme se zprostředkovat některé poznatky, které jsme načerpali z literatury a z několika mezinárodních seminářů. Materiál, který jsme zpracovali jako grantový úkol, je velmi obsáhlý, a proto se zaměříme jen na některé otázky, o kterých si myslíme, že jsou pro tvorbu evaluačního systému podstatné, a že bychom je tedy měli brát v úvahu i při tvorbě našeho systému evaluace. Jsou to především otázky, *proč, co a jak hodnotit a jaké důsledky by měla evaluace mít*. V souvislosti s tím se chceme zmínit o institucionálním zajištění evaluace, zpětné vazbě a zapojení učitelů do procesu evaluace. Nakonec uvedeme představy našeho týmu o postupu tvorby evaluačního systému u nás.

Odpověď na otázku *proč* je vcelku jednoduchá. Evaluace má zvýšit kvalitu vzdělávání a odpovědnost za ně. Především má zvýšit odpovědnost za vynaložené finanční prostředky. Jejich zdroje nejsou v žádné zemi neomezené, a kvalita vzdělávání proto musí být taková, aby vynaložené náklady "ospravedlnila". Evaluace má také přispět ke zkvalitnění managementu na všech úrovních vzdělávacího systému. Management byl i ve vyspělých zemích dlouho zanedbáván, ačkoli je zjištěno, že je jedním z klíčových faktorů kvality vzdělávání. Evaluace má vést i k zavádění účinnějších vyučovacích metod tím, že poskytuje učitelům prostředky k poznání kvalit a nedostatků žáků.

Odpověď na otázku, *jak* hodnotit, je daleko obtížnější. Žádný evaluační nástroj není schopen zhodnotit vzdělávací systém v celé jeho složitosti. Jedním ze základních požadavků evaluace je naopak jednoduchost, což způsobuje tvůrcům evaluačních programů ve všech zemích největší problémy. Musí se vyrovnávat se skutečností, že zjednodušení může být někdy nesprávné, ale složitost zase nebývá k užítku. Proto se snaží nejprve vybrat vhodné ukazatele (indikátory), které postihují podstatu předmětu evaluace, a jsou dostatečně jednoduché, aby při použití vhodných nástrojů evaluaci umožňovaly.

Všeobecně lze říci, že existuje velká různorodost evaluačních systémů, podle toho, jak se v nich odráží vliv národních tradic. Základním nástrojem evaluace ve většině zemí je *národní testování*. Jeho cílem je zejména zvýšení standardů vzdělávání.

Dosavadní studie však nepodávají jednoznačné důkazy o kauzálním vlivu testování na zvýšení standardů. Shromažďují však řadu důkazů, že testování může ovlivňovat to, čemu se ve školách vyučuje. Prostřednictvím národního testování lze např. kontrolovat, zda realizované kurikulum odráží přijaté priority ve vzdělávání, zda úroveň vědomostí a dovedností žáků odpovídá cílovým záměrům a jak se tato úroveň v průběhu času vyvíjí.

Volba postupů a metod národního testování závisí na tom, jaké vzdělávací hodnoty ta která země především podporuje a jaké priority si stanoví. V některých zemích výsledky národního testování slouží především k monitorování kurikula (např. ve Španělsku), v jiných zemích jsou prioritně využívány k rozšíření centrální kontroly a zvýšení odpovědnosti učitelů a úlohy místních správních jednotek (např. v Anglii a v USA). V dalších zemích je hlavním cílem zjištění, zda úroveň dosahovaných standardů zůstává zachována (např. ve Francii). V Německu, Rakousku a Švýcarsku není národní testování zavedeno a místo něho se uplatňuje důvěra v profesionální odpovědnost učitelů.

Metody a postupy národního testování se neustále vyvíjejí. Např. model vypracovaný v Anglii se projevil jako příliš ambiciózní. Především se ukázalo jako nereálné, aby jeden model plnil čtyři funkce (diagnostickou, formativní, sumativní a evaluační). Zdá se, že uspokojivě plní pouze funkci diagnostickou a formativní. Sumativní plní až na konci povinné školní docházky, a pokud jde o funkci evaluační, model nevytváří dostatečnou možnost vyjádřit výkon žáků přehledně podle národního kurikula. Problém je v tom, že je obsahově příliš složitý a časově příliš náročný. Již několik let se pracuje na jeho zjednodušení,

ale stále nefunguje uspokojivě. Výsledky mezinárodní diskuse týkající se testování, lze shrnout do několika bodů:

- 1) Je nutno počítat s tím, že testy mají úzkou působnost, nelze jimi zjistit všechny kompetence žáků (např. kreativitu). Postihují také pouze okamžitý stav (např. na začátku nebo na konci procesu), málokdy umožní nahlédnout do samotného procesu. Navíc je zjištěno, že 7 - 10 % žáků trvale v testech neuspívá. Testy tedy nelze považovat za jediný nástroj evaluace. Předností testů naopak je, že jejich výsledky jsou srovnatelné.
- 2) Při národním testování je nejprve nutno stanovit cíl (např. zvýšení standardů, zkvalitnění práce škol atd.). Vzhledem k finanční a jiné náročnosti by neměl být příliš úzký (např. pouze diagnostický), ale ani příliš široký (příklad Anglie). Důležité je také předem stanovit národní standardy a hodnotící kritéria.
- 3) Testy by se měly opírat o kurikulum. Při tom je však třeba dát pozor na nebezpečí složitosti na jedné straně a na druhé straně dbát na to, aby se vyučování nezužilo pouze na přípravu na testy.
- 4) Na přípravě a realizaci testů by měl být zainteresován co nejširší okruh osob, vedle odborníků i učitelé, rodiče a žáci. (Počáteční neúspěch anglického národního hodnocení byl do značné míry způsoben mimo jiné i nepřipraveností učitelů.) Všichni zainteresovaní by měli být přesvědčeni o užitečnosti testů. Proto se vyplatí investovat zejména do předběžné přípravy učitelů.
- 5) Národní testování je velmi nákladné, a proto by mělo být připravováno co nejpečlivěji a co nejzodpovědněji. Je nutno mít na zřeteli především účelnost, spolehlivost, validitu a efektivitu testů.
- 6) Velká pozornost musí být věnována zpětné vazbě. Výsledky testů by měly být transparentní, ale otázkou je, do jaké míry by měly být, vzhledem k rozdílným výchozím podmínkám, zveřejňovány, popřípadě porovnávány (např. zveřejňování výsledků škol pomocí tzv. liových tabulek). Je nutno pečlivě zvažovat, komu jaké výsledky sdělit a jakým způsobem.

Na otázku, co hodnotit, zní odpověď, že všechny součásti a úrovně vzdělávacího procesu, zejména výsledky dosahované žáky, kvalitu práce škol a kvalitu vzdělávacího systému jako celku.

Hodnocení žáků je ve všech zemích nejlépe propracovanou součástí evaluace. Tvoří přirozenou součást vyučování a učení, ale také součást národních evaluačních programů. Zjišťuje úroveň výkonu žáků ve vztahu ke vzdělávacím cílům a poskytuje informace pro zkvalitnění vyučování a učení.

V jednotlivých zemích i na mezinárodní úrovni je neustále vedena diskuse o proporcích interního a externího hodnocení žáků. Převládá tendence postupovat od výhradně interního hodnocení na začátku školní docházky (v některých zemích pouze slovního bez použití známek, např. ve Švédsku) k převážně externímu hodnocení (pomocí testů) na konci střední školy. Testy by však neměly omezovat iniciativu učitelů a škol a měly by být konstruovány tak,

aby umožňovaly hodnotit i dovednosti, příp. postoje. Lze pozorovat zřetelný ústup od testů s výběrem odpovědí. Cílem diskuse je nalezení rovnováhy mezi hodnocením měřitelných a neměřitelných hodnot, avšak cesta k této rovnováze zdá se být ještě daleká.

Velká pozornost je v současné době věnována hodnocení (evaluaci) škol. Jeho důležitost roste se změnami vzdělávacích cílů, s proměnou role školy ve společnosti a s větší autonomií škol. Základními ukazateli evaluace školy je úroveň absolventů, kvalita řízení školy z hlediska získávání a využívání finančních zdrojů, zvyšování kvality učitelů a zajišťování jejich profesionální kariéry, koncepce školy a její realizace. Evaluace se zaměřuje také na prostředí školy pro výuku i mimovýukové aktivity a na vztah školy s okolním prostředím.

Praxe evaluace škol v jednotlivých zemích je značně odlišná, zejména pokud jde o vztah externí a interní evaluace. Např. v Anglii převládá externí evaluace, zatímco v Nizozemí se školy převážně hodnotí samy na základě daných indikátorů. V mezinárodní diskusi však převládá názor, že je důležité obojí hodnocení a že by mezi nimi nemělo docházet k rozporům. Interní hodnocení (autoevaluaci) i hodnocení prováděné inspekcí je nutno co nejvíce objektivizovat jasným stanovením kritérií a postupů hodnocení a týmovou prací. Program inspekce je nutno neustále vyhodnocovat a podporovat diskusi mezi inspekcí a ostatními hodnotícími subjekty.

Rozdílná je i praxe zveřejňování výsledků evaluace škol a názory na ně. V Anglii jsou výsledky evaluace škol tradičně zveřejňovány, zatímco většina ostatních zemí se staví proti tomu. Přebývá názor, že výsledky evaluace škol by neměly být tajné, ale že míru zveřejnění je nutno pečlivě zvažovat, aby výsledky nemohly být zneužitelné.

Evaluace (monitorování) systému vyvolává rovněž častou diskusi, a to již v rovině pojmového vymezení. Většinou (zejména v ustálených systémech) je jí chápáno sledování předpokládané úrovně vzdělávání vytyčené národními cíli. Většinou jsou k tomu využívány výsledky národních testů a jejich porovnání s národními cíli. Každá země si vytváří svůj systém evaluace. Nejvíce propracovaný systém má např. Anglie, Nizozemí, Skotsko, USA aj.

Zbývá ještě ve stručnosti odpovědět na otázku, *jaké důsledky* má evaluace mít. Všechny země se shodují v tom, že evaluace nesmí být samoúčelná a že musí mít své důsledky v procesu rozhodování. Vzhledem k tomu, že je to neobyčejně náročný a nákladný proces, musí jeho výsledky vést ke konkrétním opatřením, která budou směřovat ke zkvalitnění vzdělávacího procesu, jeho řízení, úrovně výsledků, práce škol, přípravy učitelů atd.

Ve většině zemí jsou vytvořeny speciální instituce pro evaluaci vzdělávání. Známý je např. nizozemský Národní ústav pro měření ve vzdělávání (CITO) v Arnhemu a zřejmě nejmladší je španělský Národní ústav pro hodnocení kvality vzdělávání, který pracuje teprve od r. 1994.

Na základě srovnávání zahraničních zkušeností náš tým navrhl postup tvorby modelu evaluace u nás. Považujeme za nutné udělat postupně následující kroky:

- Formulovat relevantní kritéria hodnocení a vytvořit spolehlivé evaluační indikátory (v současné době je připravena první verze hodnotících kritérií pro základní školu).
- Vytvořit odpovídající materiální, personální a organizační předpoklady, které by umožňovaly evaluaci reálně provádět.
- Evaluaci vzdělávání na úrovni systému by měla provádět k tomu účelu zřízená instituce (součástí návrhu je i rámcová náplň její činnosti).
- Evaluaci jednotlivých škol by prováděla Česká školní inspekce.
- Vytvořit legislativní rámec pro různé formy evaluace.
- Zajistit přípravu učitelů na používání, popř. rozvíjení různých technik hodnocení a využívání získaných výsledků k individualizaci vzdělávacího procesu, a to jak v rámci preprofesionální přípravy, tak i v rámci dalšího vzdělávání.
- K úspěšné realizaci evaluace je důležité seznámit učitele, rodiče a veřejnost s programy a cíli evaluace, aby pravidelné monitorování vzdělávání bylo chápáno jako nezbytný prostředek ke zjištění skutečného stavu úrovně vzdělávání a východisko pro kvalifikovaná rozhodnutí v oblasti vzdělávání.

PhDr. Miloslava Žáková, CSc.
Výzkumný ústav pedagogický
Strojírenská 386
155 21 Praha 5 - Zličín